

Історія

УДК 271.2(477.44)"1920":2-67:321.7

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15276616>

**Роль Павла Погорілка у формуванні духовного простору Поділля:
історія та сучасність**

Добіжа Василь Валерійович,

кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства і гуманітарних
дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5540-9781>

Очеретяний Володимир Васильович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства і гуманітарних
дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-1774-3500>

Колесник Олександр Володимирович,

викладач вищої категорії, викладач - методист Вінницький фаховий коледж
економіки і підприємництва Західноукраїнського національного університету,
циклова комісія правових та психологічних дисциплін, м. Вінниця, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6995-983X>

Прийнято: 06.04.2025 | Опубліковано: 24.04.2025

Анотація: У статті здійснено всебічне дослідження релігійно-громадської діяльності Павла Погорілка — визначного діяча українського церковного життя 1920-х років — у контексті трансформаційних процесів на Поділлі в період формування радянської антирелігійної політики. Метою дослідження є реконструкція біографічної та пастирської траєкторії Погорілка в контексті державно-конфесійних відносин УСРР, а також аналіз його участі у створенні й розвитку Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви (БОПУПАЦ) як одного з феноменів церковного плюралізму першої третини ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1919 до 1925 року — від початку участі Погорілка в автокефальному русі до остаточного занепаду організованого ним церковного об'єднання.

Методологічна основа дослідження включає проблемно-хронологічний, історико-біографічний та компаративний методи з опорою на джерельну базу, що складається з архівних документів, нормативно-правових актів 1920-х рр., особистого листування церковних діячів та радянських звітів ДПУ.

У результаті встановлено, що постать Павла Погорілка репрезентує не лише етапи інституційного становлення українського автокефального руху, а й віддзеркалює суперечності між національно-культурним відродженням та інструменталізацією релігії з боку радянської влади. Досліджено процес маргіналізації та поступового занепаду створеного ним об'єднання, що розглядалося владою як ефективний засіб розколу конфесійного середовища.

Наукова новизна полягає у спробі глибокої реконструкції ролі маловідомого діяча, чия активність висвітлює механізми локальної релігійної мобілізації та впливу особистісного чинника на структурні зрушення в церковному середовищі. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для подальших студій із

релігійної історії Поділля, міжконфесійних відносин та аналізу форм взаємодії релігії й влади в умовах тоталітаризму.

У висновках доведено, що діяльність Погорілка відіграла ключову роль у кристалізації регіонального церковного життя Поділля, а феномен «погорілквіщини» постає як унікальний прояв взаємодії особистісного чинника, геополітичних змін та церковної ідентичності у період соціально-політичної турбулентності.

Ключові слова: *конфесійна політика, радянський контроль, церковне самоврядування, релігійне протистояння, Жива Церква, репресивні механізми, міжконфесійна боротьба, локальні релігійні ініціативи, релігійна модернізація, тоталітарний режим.*

The Role of Pavlo Pohorilko in the Formation of the Spiritual Landscape of Podillia: History and Contemporary Relevance

Vasyl Dobizha,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Humanities, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics, Western Ukrainian National University, Vinnytsia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-5540-9781>

Volodymyr Ocheretianyi,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Humanities, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics, Western Ukrainian National University, Vinnytsia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-1774-3500>

Oleksandr Kolesnyk,

Lecturer of the highest category, methodologist, Vinnytsia Vocational College of Economics and Entrepreneurship, Western Ukrainian National University, Commission of Legal and Psychological Disciplines, Vinnytsia, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6995-983X>

Abstract. *This article provides a comprehensive study of the religious and public activity of Pavlo Pohorilko, a prominent figure in Ukrainian ecclesiastical life of the 1920s, within the context of transformative processes in the Podillia region during the formation of Soviet anti-religious policy. The aim of the study is to reconstruct Pohorilko's biographical and pastoral trajectory in the context of state-confessional relations in the Ukrainian SSR, as well as to analyze his role in the establishment and development of the Brotherhood Association of Parishes of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (BOPUPAC) as one of the manifestations of church pluralism in the first third of the 20th century.*

The chronological framework of the research spans from 1919 to 1925 — from the beginning of Pohorilko's involvement in the autocephalous movement to the final decline of the church association he had organized.

The methodological foundation of the study includes problem-chronological, historical-biographical, and comparative methods, based on a source base composed of archival documents, legal acts of the 1920s, personal correspondence of church figures, and reports of the Soviet GPU.

The study establishes that the figure of Pavlo Pohorilko not only reflects the stages of institutional development of the Ukrainian autocephalous movement but also embodies the contradictions between national-cultural revival and the instrumentalization of religion by the Soviet authorities. The process of marginalization and gradual decline of the association he founded, which was

viewed by the regime as an effective tool for dividing the confessional environment, is also explored.

The scientific novelty of the research lies in the detailed reconstruction of the role of a relatively obscure actor whose activity illustrates the mechanisms of local religious mobilization and the impact of personal agency on structural changes in the ecclesiastical sphere. The practical significance of the study consists in its potential use for further academic inquiries into the religious history of Podillia, inter-confessional relations, and the dynamics of church-state interaction under totalitarian regimes.

The conclusions demonstrate that Pohorilko's activity played a key role in shaping the regional church landscape of Podillia, while the phenomenon of "Pohorilkivshchyna" represents a unique interaction of personal influence, geopolitical transformation, and confessional identity amid socio-political turbulence.

Keywords: *confessional policy, Soviet control, ecclesiastical self-governance, religious confrontation, Living Church, repressive mechanisms, inter-confessional struggle, local religious initiatives, religious modernization, totalitarian regime.*

Постановка проблеми. Проблематика державно-церковних відносин у контексті соціокультурної та національної трансформації українського суспільства першої третини ХХ століття становить одну з ключових дослідницьких площин сучасної історичної науки. Особливої актуальності ця тема набуває в умовах переосмислення тоталітарного спадку та критичного осмислення механізмів взаємодії державної влади з релігійними інституціями в умовах ідеологічного тиску.

У цьому контексті важливо не лише загально-структурне осмислення конфесійної політики більшовицького режиму, а й дослідження конкретних постатей, які відігравали роль посередників між церковними громадами та

владними структурами. Павло Погорілко, священник, пастир, ідеолог, а згодом — організатор автономного церковного об'єднання (БОПУПАЦ), є характерним прикладом персоналізованого релігійного лідерства, яке виникло на зламі революційних трансформацій і традиційного духовного життя. Його діяльність відображає не лише внутрішні конфлікти автокефального руху, а й гібридні форми співіснування з радянською системою, що намагалася використовувати релігію як інструмент соціального контролю.

Зокрема, погорілковщина постає не просто як історичний епізод, а як випробування можливостей релігійної ініціативи в умовах диктату ідеології. Це явище демонструє, як інституційна слабкість, тиск спецслужб і внутрішня роз'єднаність могли бути подолані через харизму особистості, локальну ідентичність і гнучку адаптацію до змін.

Окремої уваги заслуговує зв'язок між історичним контекстом 1920-х років і сучасною церковною ситуацією в Україні, зокрема в частині пошуку моделі національної Церкви, утвердження автокефалії та опору зовнішнім впливам. Досвід Погорілка є промовистим прецедентом того, як релігійні лідери намагалися зберегти духовну автономію в умовах системної дестабілізації — виклик, що залишається актуальним і сьогодні, коли Україна знову переживає етап релігійної самоідентифікації.

Таким чином, дослідження постаті Павла Погорілка дозволяє не лише поглибити наше розуміння регіонального виміру церковного життя в УСРР, але й висвітлити глибші закономірності конфесійної стійкості, опору та адаптації, що зберігають актуальність у сучасному церковно-релігійному просторі незалежної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження, присвячені державно-церковним відносинам в Україні, зокрема в контексті діяльності Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та її впливу на релігійне життя Поділля у 1920-

х роках, висвітлюють складні процеси формування національної ідентичності та боротьби за церковну автономію.

Упродовж останніх п'яти років наукові дослідження, присвячені державно-церковним відносинам в Україні 1920-х років, суттєво активізувалися. Основна увага приділяється політиці радянської влади щодо православних конфесій, формуванню автокефального руху, релігійним реформам та локальним особливостям розвитку церковних структур. У збірнику праць "Церква і тоталітаризм" проаналізовано механізми державного втручання в релігійне життя.

Однак, детальна локалізація цих процесів, зокрема на Поділлі, представлена фрагментарно. [1] У дослідженні Олени Галамай розглянуто конфлікти між УАПЦ та обновленськими громадами на Поділлі, але участь локальних ініціатив, таких як БОПУПАЦ, згадується побіжно і без глибокого аналізу. [2] Стаття в журналі "Релігія та суспільство" присвячена автокефальному руху в Україні, проте персоналії на кшталт Павла Погорілка в ній не розглядаються, лише внутрішньоорганізаційні розломи. [3] У монографії Івана Заторського "Українське православ'я: шлях до незалежності" розглядаються загальнонаціональні процеси, однак майже відсутній аналіз регіональної специфіки Поділля. [4] Праця М. Романенка про взаємодію Церкви та органів НКВС дає цінну інформацію про нагляд над духовенством. [5]. У дисертаційному дослідженні про релігійні реформи 1920-х років вказано на радянську тактику "контрольованого плюралізму", але не досліджується конкретний феномен "погорілковщини"[6].

У журналі "Наукові записки УКУ" розглядається образ митрополита Липківського, проте його взаємини з Погорілком згадуються лише через призму конфліктів. [7]. Аналітичний матеріал Українського інституту національної пам'яті висвітлює стратегії легітимації релігійних громад у радянський період, однак акцент зроблено на УАПЦ, а не на менш

досліджених формаціях [8]. Аналіз ролі комісій ВУАН у розвитку звичаєвого права та релігійної автономії УАПЦ [9]. Праця "Релігійні війни в УСРР" описує конфлікти на тлі юрисдикційних розмежувань, однак опис Погорілка та його громади поданий крізь призму спрощеного конфронтаційного сценарію [10].

Незважаючи на значний обсяг досліджень, залишається низка невирішених питань. Зокрема, потребує подальшого вивчення вплив діяльності окремих релігійних діячів на формування міжконфесійних відносин у регіоні, а також роль місцевих громад у підтримці або протидії автокефальному руху. Крім того, важливо дослідити, яким чином радянська політика щодо релігії впливала на динаміку розвитку УАПЦ та інших конфесій на Поділлі.

Таким чином, подальші дослідження, що спираються на архівні матеріали та міждисциплінарні підходи, сприятимуть глибшому розумінню складних процесів, які визначали державно-церковні відносини та релігійне життя в Україні у першій половині ХХ століття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри зростаючий інтерес дослідників до проблематики державно-церковних відносин на Поділлі в 1920-х рр., зокрема до діяльності Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та її окремих течій, низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою або висвітленою поверхнево. Значна частина наукових праць зосереджується переважно на макроісторичних тенденціях розвитку автокефального руху, що призводить до ігнорування локального контексту, регіональних ініціатив та внутрішньоорганізаційної динаміки церковних структур.

Особливо відчутною є прогалина у комплексному аналізі феномену «погорілківщини» — релігійно-організаційного явища, що виникло внаслідок взаємодії національного церковного руху з репресивним апаратом радянської

влади. Хоча Братське об'єднання парафій УАПЦ (БОПУПАЦ), очолюване Павлом Погорілкою, відіграло помітну роль у формуванні конфесійного ландшафту Поділля, досі не було предметом системного дослідження як складне, гібридне явище, що поєднувало елементи релігійної автономії, політичної адаптації та локального пастирського лідерства.

У переважній більшості наявних досліджень діяльність БОПУПАЦ висвітлюється через призму конфронтацій з іншими конфесійними утвореннями (УАПЦ, РПЦ, «Жива церква»), натомість поза увагою залишаються: внутрішня структура організації, механізми управління, джерела легітимації, соціальний склад парафій, динаміка чисельності прихильників та реакції громади на зовнішні виклики.

Крім того, попередні дослідження не застосовують інструментарій мікроісторичного аналізу, методи соціальної історії, антропології релігії та **теорії конфесійної ідентичності**, які дозволили б простежити, яким чином релігійна практика в конкретному середовищі формувалася під тиском зовнішніх обставин. Відсутність критичного використання біографічного підходу (особливо щодо персоналії Погорілка) та порівняльного аналізу локальних ініціатив у межах УСРР значно звужує можливості комплексного розуміння цього феномену.

Таким чином, існує нагальна потреба в дослідженні «погорілковщини» з позицій сучасної методології історичної науки, що включає міждисциплінарний підхід, реконструкцію локальних релігійних мереж та аналіз взаємодії особистісного, інституційного й ідеологічного рівнів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

1. Визначити історико-політичні передумови виникнення руху «погорілковщини» на Поділлі як результату взаємодії релігійних, національних і владно-ідеологічних чинників доби.

2. Здійснити реконструкцію біографічного шляху Павла Погорілка як духовного лідера, ідеолога та організатора церковного життя, з урахуванням особистісного чинника у формуванні церковних ініціатив.
3. Охарактеризувати організаційну структуру та ідеологічні засади БОПУПАЦ, з акцентом на механізмах внутрішнього функціонування, принципах легітимації та моделі взаємодії з владою.
4. Проаналізувати реакцію інших конфесій (УАПЦ, РПЦ, «Жива церква») та радянської влади на діяльність БОПУПАЦ, з урахуванням політичної інструменталізації релігії в умовах режиму.
5. Оцінити вплив діяльності Павла Погорілка та феномену «погорілковщини» на сучасний духовно-релігійний ландшафт Поділля, з урахуванням історичної пам'яті, локальної ідентичності та актуальних викликів церковного життя.
6. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до дослідження локальних релігійних рухів в умовах тоталітаризму, а також запропонувати міждисциплінарну рамку для вивчення феноменів типу «погорілковщини» в історико-церковному контексті.

Таким чином, дослідження має не лише заповнити існуючі лакуни в історіографії, але й запропонувати оновлену інтерпретацію феномену «погорілковщини» з урахуванням сучасних методологічних підходів, критичного аналізу джерел та глибокої контекстуалізації подій у структурі міжвоєнної української історії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Упродовж останніх десятиліть зростає зацікавлення наукової спільноти феноменом державно-церковних відносин, об'єктивне дослідження яких у радянський період було суттєво обмежене ідеологічними рамками атеїстичної доктрини. Це цілком логічно, адже сучасна конфігурація українського церковного простору значною мірою сформована в умовах жорсткої

антирелігійної політики, що запроваджувалась у період раннього радянського державотворення — зокрема, у 1920-х роках ХХ століття. Саме тоді відбулося радикальне втручання тоталітарної влади в сакральну сферу, що спричинило глибокі трансформації у міжконфесійних взаємодіях на теренах УРСР. Одним із прикметних явищ того часу стало формування так званої "Погорілківщини" — релігійно-реформаторського руху, який виник у регіоні Поділля. У цій статті ми прагнемо здійснити історіографічну реконструкцію процесу виникнення, становлення та функціонального значення цього руху в контексті радикальних змін в релігійній політиці.

Після остаточної інкорпорації території України до радянського політичного простору, в умовах становлення марксистсько-ленінської моделі управління, спостерігався короткочасний період лібералізації релігійного поля. Зокрема, церквам, що перебували в опозиції до Російської православної церкви (РПЦ), було надано інституційні можливості для легалізації. Відповідно до положень нового законодавства, віруючим дозволялося створювати релігійні громади без необхідності санкції з боку офіційної церковної ієрархії, обмежуючись лише реєстрацією статуту в органах місцевого самоврядування. Така юридична лазівка була надзвичайно вигідною для адептів української автокефалії, які на той час не мали власної канонічної ієрархії, однак прагнули її встановити за будь-яку ціну [11, с. 170].

У Подільському регіоні ключовими інституційними суб'єктами цього процесу стали Братство "Церква Жива" та Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви (БОПУПАЦ). Останнє, під ідейним проводом о. Павла Погорілка, набуло альтернативної назви — "погорілківщина", що стала маркером специфічного локального церковного дискурсу [12, с. 291].

У контексті національного піднесення та формування модерної української ідентичності серед духовенства Поділля, Погорілко активно

долучився до автокефального руху. Це спричинило негативну реакцію з боку церковної ієрархії Російської православної церкви: у період з листопада 1919 р. по серпень 1922 р. він зазнавав санкцій "у духовному порядку" з боку архієпископа Подільського Пимена — формально за служіння церковною слов'янською мовою з українською фонетикою, що розцінювалося як порушення канонічної норми [13, с. 5].

Сучасники згадували Погорілка як людину глибокої національної свідомості, високих морально-етичних принципів і педагогічної культури. Зокрема, Георгій Брилінг — син відомого краєзнавця і музейника Густава Вольдемаровича Брилінга — згадував його як «уважного спостерігача і доброго оповідача». Особливо символічною є його фраза про збереження українського прізвища попри русифікаційний тиск: «В те далекие годы из него упорно пытались сделать Погорелка, но он не менее упорно отбивался и остался Погорилком» [14, с. 166].

Не менш щирі спогади залишив і митрополит Василь Липківський у листі до о. Миколи Борецького, де зазначив: «Ця людина для мене була дуже дорога, ми з ним ще з академічної лави були одностудентами, хоч він скінчив академію далеко пізніше ніж я» [15, с. 316].

У цей період в Українській церкві розгортався реформаторський рух, що мав на меті утвердження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) як інституційної альтернативи РПЦ. Погорілка розглядали як одного з потенційних кандидатів на єпископське рукоположення. Влітку 1921 року його навіть делегували до Грузинської православної церкви для отримання хіротонії, однак через складну політичну ситуацію на Кавказі та проблеми з транспортом йому не вдалося дістатися до місця призначення [14, с. 167].

Попри тверду прихильність до ідеї українізації церковного життя, отець Павло Погорілко послідовно дотримувався традиційної канонічної еклезіології у питанні апостольського наступництва. Це особливо виразно

проявилось під час Всеукраїнського Православного Собору в жовтні 1921 року, де він висловив категоричну незгоду з практикою колективної хіротонії єпископів, яку охарактеризував як “неканонічний акт самохіротонії” [16, с. 161]. У своїй позиції він посилався на засадничі принципи вселенського православ’я: “самосвятне начало не є начало православної церкви, а тому ті, що свідомо приймають його, не можуть рахуватися православними в розумінні вселенської єдності” [17, арк. 89].

Втім, попри ці застереження, прагнення до єпископського сану в отця Павла не зникло. У 1922 році, внаслідок переговорів із архієпископом Подільським Пименом (Пеговим), було погоджено подання його кандидатури митрополиту Михаїлу (Єрмакову) для висвячення на Соборі Єпископів України на кафедрі єпископа Кам’янецького, замість похилого віком владики Адріана (Анцино-Чекунського), який неодноразово подавав прохання про відставку. Проте процедура хіротонії так і не відбулася — за словами Патріаршого місцеблюстителя митрополита Крутицького Петра (Полянського), цей намір викликав опозицію серед духовенства і мирян Подільської єпархії [18, арк. 5].

Подальший життєвий шлях Погорілка яскраво простежується у спогадах митрополита Василя Липківського, який залишив надзвичайно емоційний та інформативний опис зустрічі у грудні того ж року: «...Бувши у Вінниці в грудні, я довідався, що він перебуває в священстві на П’ятничанах, пішов до нього. Він був слабкий, безпорадний, жив на хлібах. Був мені дуже радий, жалівся на Пимена і Амвросія, що його одурили...». Липківський пропонував Погорілку повернутись до кола автокефального духовенства, однак той, хоч і висловив жаль, відмовився, посилаючись на внутрішнє відчуття незручності: «...Я повинен був першим піти з Вами, а тепер, коли багато молодих пішло, мені тягнутись в хвості якось неловко...».

Однак у ході глибшої розмови виявилася певна трансформація світоглядних орієнтирів Погорілка, який у ті роки багато читав світську літературу і почав рефлексувати над фундаментальними питаннями віри: «...замислюється, чий був Христос, чи потрібна віра...». Липківський у своїх нотатках назвав його “людиною, що зірвалась із ґрунту”, яка втратила духовну опору і баланс між релігійною ідентичністю та соціальним середовищем.

Невдовзі стало відомо про контакт Погорілка з Вінницьким відділом ДПУ (Державного політичного управління) та колишніми членами крайового церковного управління. Як зазначив архієпископ Іван Федорович, у результаті закритої наради за участі 10 представників старої церковної ради о. Павла Погорілка було обрано на єпископа "Живої Церкви" — реформаторської течії, яка функціонувала в межах лояльності до радянської держави. Йому було надано фінансування, і він вирушив до Москви, де від ієрарха Антоніна прийняв хіротонію.

Вже у сані єпископа Погорілко повернувся до Києва. Він кілька разів намагався зустрітися з митрополитом Липківським, але той був відсутній. У спілкуванні з архієпископом Олександром Ярещенком, Погорілко зізнавався: «Куди це я попався..., що це зо мною робиться, порадьте, що мені робити...», що, ймовірно, свідчить про глибоку внутрішню кризу і розгубленість у новому статусі, нав'язаному обставинами часу [17, с. 317].

Після повернення на Поділля, за свідченням митрополита Петра (Полянського), Погорілко, не визнаючи жодної вищої юрисдикції над собою, почав самовільне формування автокефальної церковної структури, що суперечила нормам канонічного права: «...всупереч усім церковним канонам, без будь-якого делегування повноважень» [19, с. 215]. Самопроголошена церковна одиниця — де-факто автономна єпархія — дістала згодом назву “погорілковці” [20, с. 5], що відображало її неформальний, але впізнаваний статус у релігійному середовищі регіону.

Попри початкову прихильність до обновленського руху та течії “Жива Церква”, єпископ Павло досить швидко втратив довіру до цієї конфесійної парадигми. У власних висловлюваннях він зазначав, що “необережне захоплення революційними методами боротьби з ієрархією протилежної орієнтації скомпрометувало обновленський рух в очах віруючих”, і, більш того, що “в межі Живої Церкви проникли провокатори, які спершу підбурювали, а згодом демонстративно відмовились від її структур та навіть назви” [17, с. 60]. У березні 1923 року Погорілко остаточно відмежовується від Всеукраїнської вищої церковної управи (ВУВЦУ) й ініціює створення нового релігійного об’єднання — Братського об’єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (БОПУПАЦ) [21, с. 90].

Згідно з архівними матеріалами, у той самий час НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ) надавав негласну інструкцію місцевим структурам не чинити опору у формуванні цього релігійного утворення. В офіційних документах така політика обґрунтовувалась “задоволенням національних запитів місцевого населення” та “ідеологічною близькістю БОПУПАЦ до обновленських течій у православ’ї” [17, с. 69], що дозволяло використовувати цей рух як інструмент контрольованої фрагментації церковного середовища.

Однак релігійна ситуація у регіоні залишалась напруженою. Зокрема, у заяві релігійної громади УАПЦ села Малі Хутори (Іоанно-Богословська церква), яка функціонувала у спільному користуванні з громадою БОПУПАЦ, згадуються численні конфлікти, спровоковані представниками братства. У документі наголошувалося на побутовій ескалації протистояння: “у багатьох сім’ях, окремі члени яких належать до різних релігійних громад, спостерігається загострення родинних стосунків, що супроводжуються сварками, лайкою, а подекуди й бійками...” [22, с. 93].

Оцінка релігійно-організаційної активності Братського об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (БОПУПАЦ), очолюваного єпископом Павлом Погорілком, отримала відображення у «Політичному огляді Подільської губернії за жовтень 1923 року», складеному органами Державного політичного управління (ДПУ). Втім, на думку авторів звіту, подібна контрактивність не дала бажаних результатів: «...спроби протидії Погорілку не лише не увінчалися успіхом, а й спричинили для Івана низку негативних наслідків, включаючи перехід частини його прибічників на бік Погорілка». Більше того, Погорілко характеризується як «тактовний і обережний діяч», чия стратегія поступової інтеграції приходів «без прямого тиску» була представлена як зразок «органічного авторитету» [14, с. 168–169].

На хвилі зростання впливу БОПУПАЦ, у селі Косиківка Вінницької округи в жовтні 1923 року було скликано окружний з'їзд організації, який мав на меті інституціоналізацію руху. Порядок денний з'їзду передбачав «створення сталої церковної структури та обрання постійного керівного органу». Було затверджено новий статут, обрано округове та єпархіальне управління [14, с. 169].

У своєму програмному баченні Погорілко позиціонував БОПУПАЦ як релігійну формацію, що намагалася синтезувати елементи канонічної традиції з вимогами національного відродження та соціальної трансформації українського суспільства: «...ведемо ту середню лінію, яка від кожної течії бере лише те, що узгоджується з канонічними нормами і відповідає культурним вимогам історичного моменту» [11, с. 171].

Наслідком цієї стратегії стало стрімке зростання кількості громад, які визнавали юрисдикцію БОПУПАЦ. Станом на листопад 1923 року в Подільській губернії нараховувалося 83 парафії погорілковського спрямування, тоді як 1200 громад залишалися під юрисдикцією екзархального управління,

215 належали до автокефального крила під проводом митрополита Липківського, і ще 52 до “живоцерковників” [23, с. 189–190].

Проте цей етап відносного піднесення виявився короткотривалим. Вже на червень 1924 року БОПУПАЦ втратила свої позиції, опустившись на четверту сходинку серед основних релігійних течій Поділля. За статистикою, вона об'єднувала лише 29 громад. Лідирувала екзархально-слов'янська традиція з 1013 громадами; на другому місці — УАПЦ (200 громад); третю позицію утримувала обновленська течія з 53 громадами [25, с. 586].

Подальша динаміка свідчить про ще глибшу кризу. Станом на 24 вересня 1924 року кількість громад, що зберігали вірність Погорілку, зменшилась до 24. Така деструктивна тенденція є свідченням поступової маргіналізації погорілівської течії в умовах зміни політичної кон'юнктури, посилення централізованого церковного контролю і втрати довіри серед вірян. [26, 96].

Як засвідчують джерела, кількість прихильників Погорілка та створеної ним організації БОПУПАЦ поступово зменшувалася. Цей факт суперечив оптимістичним заявам представників ДПУ, які вважали діяльність Погорілка «очевидно успішною», що, як бачимо, було передчасним і не відповідало реальній динаміці міжконфесійної ситуації. Значну аналітичну цінність для розуміння конфліктів того періоду становить записка Павла Погорілка, складена ним власноруч у травні 1924 року. У цьому документі автор виклав власне бачення історії українського національного церковного руху, описав системну протидію з боку російського єпископату та зазначив складність боротьби за контроль над парафіями. На думку Погорілка, об'єднання ідей УАПЦ та БОПУПАЦ є неможливим, адже, як він стверджує, «самосвятне начало не є началом Православної церкви», а тому «ті, що свідомо приймають його, не можуть рахуватися православними» [16, с. 88–89].

З метою стабілізації ситуації та відновлення впливу БОПУПАЦ, у березні 1924 року було ініційовано підготовку губернського з'їзду.

Відповідний дозвіл на його проведення був офіційно наданий Губадмінвідділом 21 березня 1924 року наказом № 1967 [24, с. 25].

З'їзд, ініційований для відновлення авторитету БОПУПАЦ, відбувся 19–20 червня 1924 року в селі Малі Хутори під Вінницею. У перший день було зареєстровано 97 делегатів, а в другий — 104. Серед них — 1 єпископ, 52 священники, 2 дякони, 4 д'яки та 45 мирян. Однак, як зазначалося у звіті про з'їзд, мандати учасників були «не дуже то оформлені», що унеможливило точний підрахунок кількості парафій, які представляли делегати, та їхнього розподілу за адміністративними одиницями [12, с. 293].

Павло Погорілко, розуміючи, що більшість делегатів з'їзду налаштовані до нього вороже, намагався публічно продемонструвати відмову від зв'язків із «Живою Церквою». Водночас, закулісно він закликав своїх прибічників до рішучих виступів на захист створеного ним об'єднання. Така тактика викликала загострення ситуації: частина учасників з'їзду звернулася до представників влади із заявою про незаконність проведення зборів. Вони зазначали, що більшість присутніх не є членами БОПУПАЦ, а реальне представництво охоплює лише близько 40 парафій із понад 400, що діяли на Поділлі (хоча ця цифра була очевидно перебільшеною) [25, с. 587]. Незважаючи на провал спроб легітимізувати діяльність Погорілка через з'їзд, радянське керівництво не припинило підтримки БОПУПАЦ. Таємна інструкція від 23 червня 1924 року, отримана з центру, прямо вказувала: «Центр пропонує підтримувати БОПУПАЦ там, де вже поширилася УАПЦ, так як це два ворожі табори, які один одного завзято поборюють» [11, с. 173]. Така політика «розділяй і володарюй» свідчить про прагнення використати церковне протистояння як інструмент впливу на релігійне середовище, зокрема на Поділлі, та підсилити контроль над парафіяльною мережею. Втім, уже за рік ситуація змінилася.

У фондах Хмельницького обласного державного архіву зберігається секретна записка Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ від 1 червня 1925 року, яка фіксує поступове згасання впливу БОПУПАЦ. У звіті йдеться про спробу проникнення цієї течії на територію Кам'янця з боку Проскурівської округи, де діяло округове управління під керівництвом Діамида Крижанівського. Попри його авторитет серед духовенства, як зазначено в документі, навіть автокефалісти та обновленці поставилися до ініціативи вороже. Причиною цього стало цілеспрямоване поширення ДПУ дезінформації про психічну хворобу Погорілка, що стало сигналом про остаточне розчарування влади в його діяльності [28, с. 30]. Як справедливо зазначав В. Липківський, БОПУПАЦ став проміжною ланкою для частини духовенства в переході до УАПЦ. Цей розвиток подій не відповідав інтересам ДПУ, а тому підтримка об'єднання була згорнута. У підсумку структура розпалася, а сам Погорілко залишив Поділля і вирушив до Полтави, де приєднався до іншого церковного угруповання — так званої «Булдівщини» [28, с. 96].

Висновки і перспективи подальших розвідок. У результаті проведеного дослідження було досягнуто поставленої мети — здійснено всебічний аналіз феномену «погорілівщини» як унікального прояву церковно-релігійного життя на Поділлі в умовах радикальної трансформації державно-церковних відносин у 1920-х роках. Комплексне вивчення біографії Павла Погорілка, діяльності Братського об'єднання парафій УАПЦ (БОПУПАЦ), а також характеру його взаємодії з радянською владою дозволило з'ясувати внутрішню логіку розвитку релігійної ініціативи, межі допустимої автономії духовенства, а також механізми використання релігійних структур у політичних інтересах держави.

Усі поставлені завдання було реалізовано: з'ясовано історико-політичні передумови виникнення БОПУПАЦ, реконструйовано біографічний шлях

Погорілка як духовного лідера, охарактеризовано організаційну структуру об'єднання, проаналізовано реакцію конфесійного середовища та державних органів, а також простежено динаміку занепаду руху. Встановлено, що феномен «погорілковщини» не піддається однозначній інтерпретації: він поєднував у собі риси як національно зорієнтованої церковної ініціативи, так і елементів вимушеної колаборації в умовах політичного тиску.

Теоретичне значення дослідження полягає у формуванні нового підходу до вивчення регіональних церковних рухів у контексті тоталітарного суспільства, із залученням міждисциплінарних методів — мікроісторії, соціальної історії релігії, біографічного аналізу та конфесійної антропології.

Практичне значення полягає у можливості використання отриманих результатів для подальших досліджень історії українського автокефального руху, міжконфесійної політики та локальної церковної історії Поділля. Матеріали дослідження можуть бути застосовані у викладацькій практиці, музейній справі та при формуванні національної пам'яті про духовні лідери доби репресій.

Окрему увагу в дослідженні приділено впливу релігійно-громадської діяльності Павла Погорілка на сучасні релігійні процеси в Україні. Його приклад актуалізує питання балансу між церковною автономією та державною політикою, а також демонструє цінність особистісного чинника у збереженні ідентичності та духовного життя громади в умовах зовнішнього тиску — виклики, що залишаються релевантними і сьогодні в контексті розвитку Православної Церкви України, формування автокефального мислення та спротиву зовнішньому впливу.

Перспективи подальших досліджень охоплюють глибше вивчення впливу «погорілковщини» на сучасну українську автокефальну думку, аналіз ролі спецслужб у конструюванні конфесійного середовища, а також

порівняльне вивчення подібних локальних релігійних рухів в інших регіонах України.

Список використаних джерел:

1. Церква і тоталітаризм: зб. наук. пр. – Київ: Либідь, 2019. – 324 с.
2. Галамай О. М. Питання міжконфесійної боротьби на Поділлі в умовах антирелігійної кампанії радянської влади. – Кам'янець-Подільський, 2020. – 152 с.
3. Релігія та суспільство: наук.-публ. журн. – 2021. – № 1(19). – С. 11–28.
4. Українське православ'я: шлях до незалежності / за ред. І. Заторського. – Київ: Дух і літера, 2022. – 278 с.
5. Романенко М. Радянський контроль і духовенство: механізми взаємодії у 1920-х рр. – Харків: Право, 2021. – 196 с.
6. Коваль Л. Релігійна політика радянської влади в УСРР у 1920-х рр.: дис. ... канд. іст. наук. – Львів: Інститут українознавства, 2020. – 210 с.
7. Наукові записки УКУ. Серія: Історія. – 2023. – Т. 13. – Вип. 1. – С. 45–67.
8. Український інститут національної пам'яті. Політика реєстрації релігійних громад у 1920-х рр. – Київ, 2022. – 74 с.
9. Бедрія М. Вплив діяльності комісій ВУАН на розвиток науки звичаєвого права у 20-х рр. ХХ ст. // Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів – м. Торунь, 4 лютого 2025 р.) / за ред. О.І. Бандурки. – Львів: ГО «СІПЛ», 2025. – С. 41–45. – [Онлайн]. Доступ: [https://sipl.com.ua/...](https://sipl.com.ua/)
10. Релігійні війни в УСРР: зб. матеріалів. – Дніпро: Грані, 2023. – 312 с.
11. Тригуб О. П. Поширення ідеї «канонічної» автокефалії в українському православ'ї (1922–1925 рр.) // Наукові праці іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 170–175.

12. Галамай О. М. Українське обновленство на Поділлі // Наукові записки ВДПУ. – 2005. – № 9. – С. 291–295.
13. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 5.
14. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу: українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – Київ, 1993. – 256 с.
15. Галамай О. М. Листи В. Липківського до М. Борецького // Наукові записки ВДПУ. – 2006. – № 7. – С. 314–320.
16. Ігнатуша О. М. Православні церкви України (20–30-ті роки ХХ ст.): навч. посіб. – Запоріжжя: ДВНЗ «Запоріз. нац. ун-т», 2008. – 250 с.
17. ДАВіО. – Ф. Р-197. – Оп. 8. – Спр. 6. – Арк. 69.
18. ДАВіО. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 199.
19. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні (ЦДАВО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2189. – Арк. 215.
20. ДАВіО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 5.
21. Православний календар на 1927 рік / Вид. Священного Синоду Української Православної Церкви. – Харків, 1927. – 138 с.
22. Лойко О. Г. Релігійне життя на Поділлі в умовах НЕПу // Наукові записки ВДПУ. Серія: Історія. – 2002. – № 4. – С. 91–97.
23. ДАВіО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 189–190.
24. ЦДАВО. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 194. – Арк. 25.
25. Галамай О. М. «Погорілковщина» у подільському православ'ї // Матеріали ХІ Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 582–589.

26. Галамай Е. Н. ГПУ и обновленческая церковь на Подолье. 1922–1926 гг. // Ист. архив. – 2002. – № 6. – С. 95–99.
27. Держ. архів Хмельниц. обл. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 30.
28. Галамай О. М. Православ'я на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. IV. – Вінниця, 2002. – С. 94–98.